

UOT 81'36

ƏSAS NİTQ HİSSƏLƏRİNİN DİLDƏKİ ROLU VƏ FUNKSIYALARI

İlkin XASMƏMMƏDLİ*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 7 noyabr 2024; çapa qəbul edilmişdir: 5 dekabr 2024; online-da çap edilmişdir: 19 mart 2025.

Received: 7th of November, 2024; accepted: 5th of December, 2024; published online: 19th of March, 2025.

Açar sözlər: *nitq hissələri, qrammatika, cümlə quruluşu, cümlədəki funksiyalar, Azərbaycan dili*

Giriş

Hər bir dildə nitq hissələri dilin qrammatik quruluşunu təşkil edən əsas komponentlərdən biridir. Hər bir nitq hissəsi cümlədə müxtəlif funksiyalar yerinə yetirərək dilin ifadə imkanlarını zənginləşdirir və mənanın dəqiqliyini təmin edir. İsim, sifət, say, feil, əvəzlilik və zərf kimi əsas nitq hissələri cümlədə fərqli rolları yerinə yetirərək və hər biri müəyyən mənanı ifadə edir. Bu məqalədə Azərbaycan dilindəki nitq hissələrinin xüsusiyyətləri, onların cümlədə rolu və funksiyaları araşdırılır. Nitq hissələrinin düzgün istifadəsi dilin anlaşılqılı və təsirli olmasında mühüm rol oynayaraq, həm də dilin ifadə imkanlarını daha da genişləndirir.

Bu məqalənin məqsədi, Azərbaycan dilindəki nitq hissələrinin, onların cümlədəki rolu və funksiyalarının araşdırılmasıdır. Məqalədə nitq hissələrinin qrammatik strukturun formalaşmasında və cümlə quruluşunun aydın və təsirli ifadəsində oynadığı əsas rola diqqət yetiriləcəkdir.

1. İsim, sifət və say nitq hissələrinin xüsusiyyətləri və cümlədə rolu

İsim: Varlıqları bildirən, tanıdan sözlərə isim deyilir; küçə, bulud, düşüncə, Əli, Həsən və s. Başqa bir sözlə, həqiqətdə və ya təxəyyüldə bir varlığa aid olan sözlərə ad (substantiv) deyilir: daş, qovaq, göyərçin, çətinlik, şərəf, düşüncə və s.

İsimlər dildə işlənən sözlərin böyük bir hissəsini təşkil edərək özündə çox fərqli mənaları ehtiva edir.

İsimlərdə kiçiltmə: İsimlərdə "-cik, -cük, -cuk, -cük; -cığaz" şəkilçilərini əlavə etməklə isimlərdə kiçiltməyi təmin edə bilərik. İsimlərə gətirilən kiçiltmə şəkilçiləri həm də onlara hörmət, sevgi, acıma, lağ və ya təhqir kimi mənalar qata bilər.

1. Acıma: *Yetimcik çoxdan bəri kimsəsiz həyatda mübarizə aparırdı.*

Burada "yetimcik" sözü kiçiltmə şəkilçisi ilə acıma ifadə edir (C.Məmmədquluzadə, "Poçt qutusu").

2. Sevgi: *Qızcığaz dizlərini qucaqlayıb ana həsrəti ilə yanaqlarını isladırırdı.*

Burada "qızcığaz" sözü sevgi və şirinlik ifadə edir (C.Məmmədquluzadə, "Dana-baş kəndinin məktəbi").

3. Lağ və ya təhqir: *Bu balaca adamcığaz özünü dünyanın hakimi hesab edirdi.*

* magistrant, Bakı Avrasiya Universiteti

e-mail: lxasmmemmedli602@gmail.com

<https://doi.org/10.30546/25194011.2025.14.1.040>

Burada “adamcığaz” sözü kiçiltmə şəkilçisi ilə həm lağ, həm də təhqir ifadə edir (Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, “Marallarım”).

4. Küçümsəmə: *Sözcüklərini bir-birinə qatıb, özündən razı halda danışmağa davam edirdi.* Burada “sözcüklər” sözü ilə danışanın sözlərini kiçiltmə, küçümsəmə ifadə olunur (İsmayıl Şıxlı, “Dəli Kür”).

İsim əsas nitq hissəsi kimi dilin əsas komponentlərindən biridir və cümlədə bir çox rolu yerinə yetirir. İsim əşya, şəxs, heyvan, yer və ya anlayışları bildirən sözlərdir və cümlədə əsasən aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

1. Mübtəda (subyekt): İsim cümlədə hərəkəti yerinə yetirən şəxs və ya obyekt olaraq mübtəda rolunda çıxış edir. Məsələn, *Əli bayraq dalğalanır, kənd yolunda yorulmadan yeriyirdi.* Cümlədəki rol: Burada “Əli” ismi mübtəda rolundadır və hərəkəti yerinə yetirən şəxsdir (Məmməd Araz, “Yolçu”).

2. Tamamlıq (obyekt): İsim cümlədə hərəkətin kimə və ya nəyə yönəldiyini bildirən obyekt rolunu oynayır. Məsələn, *Anar əlindəki kitabı bağlayıb düşüncələrə qərq oldu.* Cümlədəki rol: Burada “kitab” ismi tamamlıq rolundadır, çünki hərəkət (bağlamaq) bu obyekt üzərində icra edilir (Anar, “Ağ qoç, qara qoç”).

3. Xəbər (predikat): İsim cümlədə xəbəri təşkil edə bilər, xüsusən də feil olmayan cümlələrdə. Məsələn, *Həyat bir səhnədir, insan isə onun aktyoru.* Cümlədəki rol: Burada “səhnə” və “aktyor” isimləri xəbəri təşkil edir, yəni həyat və insan haqqında əsas məlumatı bildirir (Cəlil Məmmədquluzadə, “Ölülər”).

4. Zərflik (məkan, zaman və ya səbəb bildirən söz): İsim bəzi hallarda məkan və ya zaman bildirən zərflik kimi çıxış edir. Məsələn, *Bahar ayında dağların zirvəsi hələ də qarla örtülü idi.* Cümlədəki rol: Burada “Bahar ayında” zərflik rolundadır, hərəkətin baş verdiyi zamanı bildirir. (İsa Hüseynov, “Tənha narın nağılı”).

5. Təyin (atribut): İsim cümlədə başqa bir ismi müəyyən etmək üçün təyin rolunda çıxış edə bilər. Məsələn, *Qoca çinar ağacları, kəndin uzaq yuxusuna şahidlik edirdi.* Cümlədəki rol: Burada “qoca” sözü təyin rolunda çıxış edir və “çinar ağacları” ismini müəyyən edir (Əli Vəliyev, “Uzaq sahillərdə”).

Sifət: Sifət əsas nitq hissələrindən biri olub, isimləri müxtəlif cəhətlərdən xarakterizə edən, onların əlamət və keyfiyyətlərini bildirən sözlərdir. Sifətlər adətən ismin əvvəlində işlənir və cümlədə təsvir etdiyi əşyanın keyfiyyətini, formasını, ölçüsünü, rəngini və digər xüsusiyyətlərini ifadə edir.

Sifətin əsas xüsusiyyətləri:

1. Keyfiyyət və əlamət bildirir: Sifətlərin əsas vəzifəsi isimləri təsvir etməkdir. Məsələn, “*gözəl ev*”, “*böyük bağ*”, “*ağ saç*”.

2. Əşyanın müxtəlif xüsusiyyətlərini bildirir:

- *Keyfiyyət sifətləri:* Əşyanın keyfiyyətini bildirir (gözəl, qırmızı, ağıllı). Forma və ölçü bildirən sifətləri: Əşyanın ölçüsünü və ya formasını bildirir (böyük, kiçik, uzun).

- *Mücərrəd sifətlər:* Daha abstrakt mənalara bildirir (zəif, güclü).

3. Məna çalarları:

- *Həqiqi sifətlər:* Əşyanın əlamətlərini birbaşa bildirir. Məs; “qırmızı” rəng bildirir.

- *Nisbi sifətlər:* Əşyanın digər obyektlərlə olan əlaqəsini bildirir: *maraqlı hekayə*

4. Sifətin funksiyaları: Cümlədə sifətlər adətən ismə aid olur və əşyanın xarakterini bildirir. Bəzən sifətlər isimləşə bilər. Məsələn, “Gözəl gəldi” cümləsində “gözəl” sifəti isimləşərək işarə etdiyi şəxsi bildirir. Beləliklə, sifət dildə nitq hissəsi olaraq isimlərin əlamət və keyfiyyətlərini ifadə etməklə yanaşı, onların daha detallı təsvirinə şərait yaradır.

Say: Say dildəki əşyaların miqdarı, ardıcılığı və sıralamanı ifadə edən sözlərdir. Saylar adətən isimlərin önündə yerləşir, miqdar və ya sıra bildirir. Say nitq hissəsi həm

də digər nitq hissələri ilə birləşərək cümlələrdə müxtəlif funksiyaları yerinə yetirir. Saylar müəyyən miqdar sayları və sıra sayları olmaqla iki böyük hissəyə bölünür. Miqdar sayları özü də müəyyən miqdar sayları, qeyri-müəyyən miqdar sayları və sıra sayları olmaqla üç hissəyə bölünür. Sözügedən növlər ayrı-ayrı cümlələrdə əşyanın müxtəlif miqdar və sırasını bildirərək fərqli mənalar verir.

1. Sıra sayları: Birinci: “Birinci mükafatı qazandı”; Nümunədəki *birinci* sözü əşyanın sırasını bildirmişdir

Sayların cümlədə istifadə olunması. Say nitq hissələri cümlədə müxtəlif şəkildə istifadə oluna bilər:

2. İsimlərin əvvəlində: “*Dörd kənddən adamlar bu səssizliyə tamaşa edirdilər*”.

Burada “dörd” sayı “kənddən” ismi ilə birlikdə işlənmişdir və miqdar bildirir. (İsmayıl Şıxlı, “Dəli Kür”).

3. İsimlərlə birlikdə: “*Üç qardaş dağlar arasındakı bu kiçik evdə böyümüşdülər*”.

Burada “üç” sayı “qardaş” ismi ilə birlikdə işlənmişdir (Cəlil Məmmədquluzadə, “Danabaş kəndinin məktəbi”).

4. Sıra ilə təqdim: “*İkinci dəfə həmin qapını döyəndə ürəyim daha bərk döyünürdü*”.

Burada “ikinci” sıra sayı hərəkətin təkrarlanmasını bildirir. (Anar, “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi”). Say nitq hissəsi kimi Azərbaycan dilində cümlələrdə miqdar və sıra məlumatını ifadə etmək üçün vacibdir. Saylar, isimlərin miqdarını və sıralamasını dəqiq şəkildə göstərərək, cümlələrin anlaşılıqlığını artırır və dilin effektiv istifadəsinə kömək edir.

2. Feil, əvəzlik və zərf nitq hissələrinin xüsusiyyətləri və cümlədə rolu

Feillər: Feillər dildə əsas nitq hissələrindən biri olub, hərəkəti, halı və prosesi bildirən sözlərdir. Feillər cümlədə, əsasən, xəbərlilik funksiyasını daşıyır və hərəkətin kim tərəfindən, nə zaman və necə icra edildiyini göstərir. Feillərin əsas xüsusiyyətləri:

1. Hərəkət, vəziyyət və proses bildirir:

- *Hərəkət feilləri:* Konkret hərəkət bildirən feillərdir (qaçmaq, yazmaq, oxumaq).

- *Vəziyyət feilləri:* Əşyanın müəyyən bir vəziyyətdə olduğunu bildirir (yuxulamaq, durmaq).

- *Proses feilləri:* Uzun müddət davam edən prosesləri bildirir (çalışmaq, düşünmək).

- *Əsas feillər:* Hərəkəti birbaşa bildirən feillərdir (gedir, gəlir, oxuyur).

- *Köməkçi feillər:* Tək başına məna ifadə etməyib əsas feillərə qoşularaq cümləyə hal və ya digər mənası əlavə edir. Məsələn, “etmək”, “olmaq” (var olmaq).

2. Şəxs və kəmiyyətə görə dəyişmə: Feillər şəxsə və kəmiyyətə görə dəyişərək müxtəlif şəkillər alır. Feillərin şəxs şəkilçiləri hərəkətin kim tərəfindən edildiyini bildirir. Məsələn:

1. *Mən yolda gedərkən, sən də işə gəldirdin və o da öz görüşünə yollanmışdı.*

Burada mürrəkkəb cümlədə, üç fərqli şəxs arasındakı hərəkətlər eyni vaxtda, lakin müxtəlif yerlərdə baş verir. Bu nümunədə hərəkətlərin şəxsə görə necə dəyişdiyini görmək olur.

2. *Mən səhər saat 7-də oyanıram, amma sən hələ də yuxuda olursan və o, artıq işə getmişdir.*

Bu mürrəkkəb cümlədə şəxsə görə feillərin dəyişməsi daha geniş təsvir olunur; müxtəlif şəxslərin eyni vaxtda həyata keçirdiyi fəaliyyətlər göstərilir.

3. *Mən ulduzları seyr edirəm, sən isə yanımda oturub mənzərənin gözəlliyini dəyərləndirirsən, o isə şəhərin uzaq küncündə bir həyat axtarır.*

Bu mürəkkəb cümlə fərqli şəxslərin müxtəlif fəaliyyətlərini eyni kontekstdə birləşdirir, beləliklə, feillərin şəxsə görə dəyişməsi təsvir olunur. Bu cür nümunələr mürəkkəb cümlələrdə feillərin şəxs və kəmiyyətə görə necə dəyişdiyini, müxtəlif şəxslərin fəaliyyətlərini necə təsvir edə biləcəyinizi göstərir. Bədii ədəbiyyat bu mövzuda daha zəngin və təsirli ifadə üsulları təqdim edir.

4. Feillərin təsirli və təsirsiz növləri:

- Təsirli feillər

1. *Gözlərim sənə doğru yönəldi, sən isə gözlərimi oxuyurdun.*

Burada “oxuyurdun” təsirli feildir, çünki hərəkət “gözlər” obyektinə yönəlmişdir.

2. *Mən mahnını dinləyərkən, sən sözləri yazırdın və biz birlikdə bu anı paylaşırıdıq.*

Burada “yazırdın” təsirli feildir, çünki hərəkət “sözlər” obyektinə yönəlmişdir.

- Təsirsiz feillər

1. *Gözlərindəki xəyallar dərinliyə doğru getdi, qaranlıq sənün üzərinə sərildi*

Burada “getdi” və “sərildi” təsirsiz feillərdir, çünki hərəkət birbaşa obyektə yönəlmir və vəziyyəti təsvir edir.

2. *O, qaranlıq meşədə addımlayır, kölgələr isə arxasında gizlənir*

Burada “addımlayır” təsirsiz feildir, çünki hərəkət birbaşa obyektə yönəlmir, ümumi bir fəaliyyəti göstərir.

Bu nümunələr təsirli və təsirsiz feillərin cümlələrdə necə istifadə olunduğunu və hərəkətin obyektə yönəlmə formasını poetik və bədii şəkildə nümayiş etdirir.

5. Feillərin növləri:

✓ *Məlum növ:* Feilin məlum növündə iş görən qrammatik cəhətdən məlum olur.

Məs: *Əli qapını açdı.*

✓ *Qayıdış növ:* Qayıdış növdə fəaliyyət subyekt tərəfindən öz üzərində həyata keçirilir. Məs: *Gül açıldı.*

✓ *İcbar növ:* İcbar növdə fəaliyyət başqasına etdirilir.

Şairin kitabı çap edildi, o isə əlyazmasını redaktə etdirdi.

Burada “redaktə etdirdi” icbar növdədir, çünki fəaliyyət başqasına (redaktor) etdirilir.

✓ *Məchul növ:* Məchul növdə fəaliyyətin kim tərəfindən edildiyi bilinmir.

Məktub yazıldı və ünvanına göndərildi, lakin göndərən kim olduğu bilinmədi

Burada “yazıldı” və “göndərildi” məchul növdədir, çünki hərəkətin kim tərəfindən həyata keçirildiyi bilinmir.

✓ *Qarşılıq-birgəlik növ:* Bu növ feillərdə iş və ya hərəkət qarşı-qarşıya və yaxud da birgə şəkildə icra olunur. Məsələn: *Sürüdə qoyunlar mələşirdi.*

✓ *Şəxssiz növ:* Şəxssiz növ feillərdə işi görən məlum olmur. Məsələn, *Sənədlərə baxıldı.*

Feillərin zaman və şəxs baxımından dəyişməsi:

Feillər hərəkətləri ifadə edərkən zaman və şəxs baxımından dəyişərək müxtəlif kontekstlərdə fərqli funksiyalar yerinə yetirir. Məsələn, şəxsiyyətlərin fərqli fəaliyyətlərini və ya məkanın təsvirini göstərmək üçün feillərin istifadəsi dəyişə bilər. Müxtəlif janrlarda feillərin zaman və şəxs formaları fərqli işlənir.

Məsələn, *keçmiş zaman:* “O, dağa qalxdı və zirvəni seyr etdi”.

Gələcək zaman: “Sabah dərsə gedəcəyəm, sən isə bu məsələləri yenidən nəzərdən keçirəcəksən”.

İndiki zaman: “O, tez-tez danışır və olanları müşahidə edirdi”.

Bu cümlədə feillərin şəxs və zamana görə dəyişməsi eyni fəaliyyətin müxtəlif şəxslər tərəfindən fərqli zamanlarda icra olunduğunu göstərir. Eyni zamanda, keçmiş və gələcək zaman formaları hadisələrin ardıcılığını ifadə edir ki, bu da dilin axıcılığına və

məna dərinliyinə təsir edir. Feillər cümlədə əsas rol oynayır və hərəkət, vəziyyət və ya prosesi ifadə etməklə cümləyə əsas məna qatır. Feillər həmçinin şəxs, zaman və hal baxımından geniş şəkildə dəyişə bilər və cümlənin qurulmasında vacib rol oynayır.

Əvəzlilərin növləri və istifadəsi: Əvəzlilik əsas nitq hissəsi olaraq əsas nitq hissələrinin yerini tutan və ya onlara işarə edən sözlərdir. Əvəzliliklər, adətən isimlərin təkrarı yerinə istifadə edilir və cümlədə müəyyən məna əlaqəsini təmin edir. Azərbaycan dilində əvəzliliklərin müxtəlif növləri var və hər biri fərqli funksiyaları yerinə yetirir.

1.Şəxs əvəzlilikləri: *mən, sən, o, biz, siz, onlar.* Şəxs əvəzlilikləri şəxsləri və onların yerini göstərir, cümlədə fəaliyyətin kim tərəfindən yerinə yetirildiyini müəyyən edir.

2.Qeyri-müəyyən əvəzliliklər: *kimsə, hərə, biri, nəşə, filankəs, hamı, hər nə, heç nə və s.*

3.İşarə əvəzlilikləri: *O, bu, elə, belə, həmin.* İşarə əvəzlilikləri əşyanın və ya hadisənin yerini və ya xüsusiyyətini göstərmək üçün istifadə edilir.

4.Təyini əvəzliliklər: *Hər, bütün, öz, filan, eyni.* Təyini əvəzliliklər əşyanı ümumi şəkildə müəyyən etmək üçün istifadə olunur.

5.Sual əvəzlilikləri: *Kim? Nə? Hara? Necə? Nə qədər? Neçənci?* və s. Sual əvəzlilikləri, sual cümlələrində məlumat almaq məqsədini güdür. Aşağıdakı nümunədə sual əvəzliliklərinin müxtəlif cümlələrdə necə istifadə olunduğunu və məlumat almaq məqsədini necə ifadə etdiyini poetik bir şəkildə göstərir.

*Kim gəldi, kimin izini sürdü?
Səssiz gecələrdə kimə sirdi,
Gözlərimdə hansı sirri gördü,
Hər kəsin soruşduğu, kimin adı?*

*Nə istəyirsiniz, mənə deyin,
Ürəyinizdə gizli olan nədir?
Hər hansı bir arzu, ya da bir sirr,
Nə, nədir, kimin təkiidləri ilə, açın?*

*Nə vaxt gələcəksən, mənə desən,
Sözlərin arxasında hər bir məna var,
Gözləyirəm, vaxtın bir anı bəşdir,
Hər hansı bir xatirə, nə vaxt bu saat?*

Bu şeir sual əvəzliliklərinin müxtəlif formalarını və necə istifadə edildiklərini əks etdirir: Kim: “Kim gəldi?” – Şeirdə “Kim gəldi, kimin izini sürdü?” ifadəsi kim haqqında məlumat almaq məqsədini güdür.

Nə: “Nə istəyirsiniz?” – “Nə istəyirsiniz, mənə deyin” cümləsində nəyin istəndiyini soruşur.

Nə vaxt: “Nə vaxt gələcəksən?” – “Nə vaxt gələcəksən, mənə desən” cümləsində gəlmə vaxtını soruşur.

Əvəzliliklər nitq hissəsi kimi dilin effektiv və rahat istifadəsinə kömək edir.

Zərf: Əsas nitq hissəsi olan zərf cümlədə zaman, yer, səbəb, miqdar, dərəcə bildirən sözlərdir. Zərflər, cümlənin digər hissələrinə əlavə məlumat verir və fəaliyyətin necə, nə vaxt, harada və nə qədər baş verdiyini izah edir.

✓ Zərfin ümumi xüsusiyyətləri

1. *Fəaliyyətin şəkilini təsvir edir:* Zərflər fəaliyyətin necə yerinə yetirildiyini müəyyən edir. Məsələn, “Yavaş-yavaş gəldi” cümləsində “yavaş-yavaş” zərfi fəaliyyətin

nə cür baş verdiyini göstərir.

2. *Zamanı göstərir*: Zərflər fəaliyyətin nə vaxt baş verdiyini bildirir. Məsələn, “Bu gün yağış yağır” cümləsində “bu gün” zaman zərfidir.

3. *Yeri təsvir edir*: Yerləri və mövqeləri bildirir. Məsələn, “Orada gözləyirəm” cümləsində “orada” yer zərfidir.

4. *Miqdar və dərəcə*: Fəaliyyətin nə qədər və ya nə dərəcədə baş verdiyini bildirir. Məsələn, “Çox yaxşı oynadın” cümləsində “çox” miqdar zərfidir.

Zərf və cümlə quruluşu. Zərflər cümlədə müxtəlif yerlərdə istifadə oluna bilər:

- Fəaliyyətin təsviri: “O, sürətlə qaçır” (Burada “sürətlə” zərfi fəaliyyətin necə baş verdiyini göstərir).

- Zamanın göstərilməsi: “Həmişə 8 radələrində qalxıram” (Burada “həmişə” zərfi fəaliyyətin nə vaxt baş verdiyini göstərir).

- Yerin göstərilməsi: “Orada görüşdük” (Burada “orada” zərfi fəaliyyətin yerini bildirir). Zərflər vasitəsilə fəaliyyətlərin necə, nə vaxt, harada və nə qədər baş verdiyini aydın şəkildə göstərmək olur.

3. İsimlərin müxtəlif üslublarda rolu

İsmlər fərqli üslublarda müxtəlif funksiyalar daşıyır. Məsələn, elmi məqalələrdə ismlər daha çox abstrakt anlayışları (nəzəriyyə, hipoteza, model və s.) ifadə edir, halbuki bədii ədəbiyyatda ismlər konkret əşyaları, şəxsləri və yerləri təsvir etmək üçün istifadə olunur. Beləliklə, ismlərin dili zənginləşdirməkdə və mövzunu konkretləşdirməkdə rolu əhəmiyyətlidir. Məsələn, elmi üslubda: “Nəzəriyyə” ismi, müəyyən bir anlayışı təsvir edir və konkret bir elmi məsələyə işarə edir. “Nəzəriyyələr müxtəlif tədqiqatlarla sübuta yetirilir”. Bədii üslubda: “Dağlar” ismi bədii əsərlərdə təbiəti və məkanları təsvir etmək üçün istifadə olunur. “Dağlar sakit idi, yalnız külək sanki pıçıldayırdı” (Ə. Haqverdiyev, “Marallarım”). Müxtəlif yaş qruplarında ismlərin rolu da dəyişir. Məsələn, ibtidai sinif şagirdləri üçün işlədilən ismlər daha çox konkret əşyaları və yerləri təsvir edir (məsələn, “top”, “ağac”), lakin yuxarı siniflər və yetkinlik yaşında abstrakt anlayışları ifadə edən ismlər (məsələn, “ədalət”, “məsuliyyət”) daha geniş istifadə olunur.

4. Sifətlərin və sayların bədii əsərlərə estetik təsiri

Sifətlər bədii əsərlərdə xüsusi estetik təsir yaradır və əşyaların, hissələrin və təbiətin təsvirində mühüm rol oynayır. Sifətlərin düzgün istifadəsi oxucunun xəyal gücünü hərəkətə gətirir və əsəri daha canlı və təsirli edir. Eyni zamanda, sifətlər mətnin estetik dəyərini artırır, oxucuda emosional təsir yaradır. Məsələn, “Gözəl”, “parlaq”, “qırmızı” kimi sifətlər müəyyən bir əşyanın estetik təsvirini verir: “Baharın tərəvətli havasında qırmızı güllər açırdı”. Burada “qırmızı” sifəti təbiətin təsirli təsvirini yaratmağa kömək edir. (Cəlil Məmmədquluzadə, “Danabaş kəndinin məktəbi”). Saylar isə bədii əsərlərdə müəyyən ardıcılıq və miqdar göstəriciləri ilə konkretlik və dəqiqlik gətirir. Məsələn, “Üç dost, dörd dağ aşaraq çayı keçdilər” (Nizami Gəncəvi, “Xosrov və Şirin”). Burada saylar hərəkətin miqyasını və fəaliyyətin əhatəsini dəqiq göstərir.

Nəticə

Nitq hissələrinin dildə düzgün və dəqiq istifadəsi yalnız dilin qrammatik quruluşunu dəstəkləmir, eyni zamanda dilin funksionallığını artırır və nitqin daha təsirli və anlaşılana olmasına kömək edir. Bu, dilin zənginliyi və ifadə imkanlarının genişlənməsi üçün mühüm bir addımdır. Nəticə olaraq, Azərbaycan dilində nitq hissələri dilin qrammatik quruluşunu təşkil edən əsas komponentlərdir. Hər bir nitq hissəsi – isim, sifət, say, fel, əvəzlik və zərf cümlədə müəyyən rol oynayır və dilin ifadə imkanlarını ge-

nişləndirir. İsimlər əşya, şəxs və anlayışları ifadə edərək, cümlənin əsasını təşkil edir. Sifətlər isə isimləri xarakterizə edir, onların əlamət və keyfiyyətlərini bildirir. Saylar miqdarı və ardıcılığı göstərir, feillər hərəkəti və ya vəziyyəti təsvir edir, əvəzlilər isə digər nitq hissələrini əvəz edir. Zərflər fəaliyyətin necə, nə vaxt və harada baş verdiyini dəqiqləşdirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əfəndiyev İ. Geriyə baxma, qoca. Bakı: Xəzər, 2008, 10 s.
2. Əliyeva L. Nitq hissələrinin morfolojiyası. Bakı: Elm və Təhsil, 2018, 34 s.
3. Haqverdiyev Ə. Marallarım. Gəncə: Gəncə yayınevi, 2001, 67 s.
4. Hüseynov F. Nitq hissələrinin sintaktik rolu. Bakı: Təhsil, 2016, 77 s.
5. Məmmədquluzadə C. Ölülər. Bakı: Şərq-Qərb, 2002, 78 s.
6. Rəhimov S. Dilçilikdə nitq hissələrinin əhəmiyyəti. Bakı: Qanun, 2021, 63 s.
7. Sadıqova N. Nitq hissələrinin qrammatik təsnifatı. Bakı: Şərq-Qərb, 2019, 82 s.

Резюме

Илькин Хасмамедли

Роль и функции основных частей речи в языке

Части речи в азербайджанском языке являются основными словесными группами, которые формируют структуру предложения и расширяют выразительные возможности языка. Они определяют грамматическую структуру языка и выполняют различные функции в предложениях. Основные части речи включают такие группы, как существительные, прилагательные, числительные, местоимения, наречия и глаголы. Каждая часть речи имеет свою уникальную функцию и может использоваться в различных местах предложения. В статье рассмотрены важные особенности основных частей речи и их оттенки значений, создаваемые в разных стилях. Каждая часть речи выделяется в языке своей специфической особенностью и играет свою роль и место. Существительные обозначают предметы, в то время как прилагательные и числительные указывают на различные качества, объем и порядок этих предметов. Местоимение обладает универсальностью, заменяя основные части речи, что делает смысл в предложениях и текстах более понятным. Глагол, являясь основной частью речи, отражает все действия и процессы в языке. Наречие также является основной частью речи, которая уточняет время, образ, количество, место и пространство действия глаголов. Из вышесказанного ясно, что прилагательные и числительные объясняют существительные, а наречия поясняют глаголы с разных сторон. В статье также приведены примеры, связанные с основными частями речи, и на примерах показаны границы их выразительных возможностей. В статье приведены ссылки на современные источники, и отражены последние изменения, касающиеся основных частей речи. Части речи, являясь одной из крупнейших словесных групп в языке, играют значительную роль в обогащении лексической базы и усилении коммуникативной функции языка. Каждая основная часть речи играет особую роль в построении предложения и четкой передаче мысли. В статье рассмотрены примеры, иллюстрирующие эти особенности основных частей речи, а также затронуты оттенки значений, которые они создают в различных стилях. Части речи структурируют язык и определяют функции слов в предложении как основные грамматические категории.

Ключевые слова: части речи, грамматика, структура предложения, функции в предложении, азербайджанский язык.

Summary

İlkin Xasmammədli

The Role and Functions of Main Parts of Speech in Language

In the Azerbaijani language, parts of speech are fundamental word groups that structure sentence

formation and enhance the language's expressive possibilities. They define the grammatical framework and serve various functions in sentences. The primary parts of speech include nouns, adjectives, numbers, prepositions, adverbs, and verbs, each with distinct roles and functions that may appear in different parts of a sentence. This article discusses the key characteristics of these parts of speech and their semantic contributions in various stylistic contexts. Each part of speech holds a unique position and function within the language. Nouns name objects, while adjectives and numbers describe the qualities, quantities, and sequences of these nouns. Prepositions serve as universal elements that replace main parts of speech to enhance understanding in sentences and texts. Verbs, as primary parts of speech, reflect all actions and processes in the language, while adverbs clarify the time, manner, quantity, place, and space of verbs. The article also includes examples to illustrate the application of these main parts of speech and explains the boundaries of their expressive potential. It references recent sources to highlight recent changes in the functions of the main parts of speech. As one of the largest word groups, parts of speech play a significant role in enriching the lexical database of the language and enhancing its communicative functions. Each main part of speech has a special role in constructing a sentence and conveying the idea clearly. The article examines these characteristics of the main parts of speech through given examples and also touches upon the shades of meaning they create in various styles. Parts of speech are the main grammatical categories that structure the language and determine the functions of words in a sentence.

***Key words:** parts of speech, grammar, sentence structure, functions in sentences, Azerbaijani language*

Redaksiya heyətinin üzvü Fil.ü.f.d. Musayev Nəsrəddin Musa oğlunun rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.